

O'ZBEK IMMIGRANTLARINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MOSLASHUVIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Olimova Zulfizar Soibjon qizi
Qo'qon Davlat Universiteti
1-bosqich magistranti

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek immigrantlarining yangi ijtimoiy muhitga moslashish jarayonining murakkab mexanizmlari va unga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda shaxsning individual-psixologik xususiyatlari, motivatsion sohalari va etnomadaniy identikligining akkultursiya jarayonidagi o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-psixologik moslashuv, migratsiya, akkultursiya, ijtimoiy intellekt, motivatsiya, etnik identiklik, kognitiv dissonans, loqus nazorat.

Kirish

Bugungi globalashuv va transmilliy aloqalar kuchaygan davrda xalqaro migratsiya jarayonlari shunchaki demografik harakat emas, balki shaxsning ichki dunyosida kechadigan murakkab ijtimoiy-psixologik transformatsiyadir. O'zbekistonlik immigrantlar uchun yangi ijtimoiy muhitga ko'chib o'tish jarayoni o'ziga xos etnomadaniy qadriyatlar, diniy e'tiqodlar va oilaviy munosabatlar tizimining begona madaniy makon bilan to'qnashuvi sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayonda shaxsning yangi sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashishi (adaptatsiyasi) faqatgina uning iqtisodiy holati yoki huquqiy maqomi bilan emas, balki bevosita subyektiv psixologik omillar bilan belgilanadi. Ijtimoiy-psixologik moslashuv - bu shaxs va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirning natijasi bo'lib, u migrantning yangi jamiyat normalarini qabul qilishi, o'z xulq-atvorini o'zgartirishi va shu bilan birga o'zining psixologik yaxlitligini saqlab qolishini anglatadi. O'zbek immigrantlari misolida bu jarayon ko'pincha "madaniy shok" va kognitiv dissonans bilan kechadi. Ya'ni, o'zbek xalqiga xos bo'lgan jamoaviylik (kollektivizm), kattalarga hurmat va mahalla instituti kabi qadriyatlar ko'p hollarda G'arb yoki boshqa yirik megapolislar uchun xos bo'lgan individualistik madaniyat normalari bilan zid keladi. Ushbu zidiyatlarni bartaraf etish va muvaffaqiyatli akkultursiya strategiyasini shakllantirishda shaxsning ichki resurslari - ijtimoiy intellekt, emotsional barqarorlik, lokus nazorat va motivatsiya kabi psixologik omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, migrantning yangi muhitdagi o'zgarishlarni "xavf" sifatida emas, balki "rivojlanish imkoniyati" sifatida idrok etishi uning psixofiziologik salomatligini saqlash va ijtimoiy integratsiyasini tezlashtirish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili

Migratsiya psixologiyasi sohasida akkultursiya jarayonlarining eng mukammal nazariy modelini J. Berri ishlab chiqqan. Uning konsepsiyasiga ko'ra, shaxsning begona muhitga moslashishi to'rt xil strategiya (integratsiya, assimillatsiya,

separatsiya va marginalizatsiya) orqali kechadi. Berri tadqiqotlari immigrantning o'z milliy madaniyatini saqlab qolgan holda yangi jamiyat normalarini qabul qilishi eng kam psixologik stressga olib kelishini isbotlaydi. Postsovet hududidagi migratsiya jarayonlarini o'rganishda N.M. Lebedeva va V.V. Gritsenkoning etnomadaniy va ijtimoiy-psixologik yondashuvlari alohida ahamiyatga ega. Lebedeva o'z tadqiqotlarida “madaniy masofa” tushunchasini kiritib, immigrant va qabul qiluvchi jamiyat o'rtasidagi qadriyatlar farqi qanchalik katta bo'lsa, moslashuv jarayoni shunchalik murakkab kechishini ilmiy asoslab bergan. Bu, ayniqsa, o'zbek migrantlarining Rossiya va G'arb davlatlaridagi adaptatsiyasini tahlil qilishda muhim nazariy fundament bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston psixologiya maktabi vakillaridan G'.B. Shoumarov va E.G'. G'oziyevlarning asarlarida milliy xarakter, mentalitet va shaxsning ijtimoiy shakllanishi masalalari yoritilgan. Ularning fikricha, o'zbek xalqiga xos bo'lgan o'zaro yordam, jamoaviylik va oilaparvarlik hissi migratsiya sharoitida shaxsning “himoya mexanizmi” vazifasini o'taydi. Shuningdek, M.G. Davletshin tomonidan ilgari surilgan qobiliyatlar va shaxs intellekti nazariyasi immigrantning yangi muhitda o'z salohiyatini namoyon qilish imkoniyatlarini tahlil qilishga yordam beradi. Zamonaviy tadqiqotlarda diqqat markazi ko'proq shaxsning ichki resurslariga qaratilmoqda. Masalan, S.T. Stefanenko etnik identiklikning transformatsiyasi migrantning emotsional barqarorligiga qanday ta'sir qilishini o'rgangan. Shuningdek, ijtimoiy intellekt bo'yicha Dj. Gilford va N. Kantor tomonidan olib borilgan tadqiqotlar immigrantning ijtimoiy vaziyatlarni to'g'ri baholash qobiliyati uning ijtimoiy-psixologik adaptatsiyasini 40-50% gacha belgilashini ko'rsatadi. O'zbek immigrantlari adaptatsiyasi bo'yicha ko'plab umumiy tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, aynan psixologik omillarning (ijtimoiy intellekt, lokus nazorat va motivatsiya) korrelyatsiyasi masalasi hali ham chuqur va tizimli o'rganishni talab etadi. Bu esa mazkur maqolaning ilmiy yangiligi va dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning metodologik asosini shaxsning ijtimoiy muhitga moslashuvi borasidagi tizimli yondashuv hamda subyektiv va obyektiv omillarning o'zaro aloqadorligi tamoyillari tashkil etadi. Tadqiqot 2025-2026-yillar davomida migratsiya holatida bo'lgan o'zbekistonliklar orasida o'tkazildi. Tadqiqotda Rossiya Federatsiyasi va Janubiy Koreyada mehnat faoliyatini olib borayotgan hamda ta'lim olayotgan 120 nafar o'zbek immigrantlari ishtirok etdi. Ishtirokchilarning yoshi 20 dan 45 yoshgacha bo'lib, ulardan 65 nafari (54%) erkaklar va 55 nafari (46%) ayollarni tashkil etdi. J. Berri akkulturratsiya so'rovnomasi: Immigrantlarning integratsiya, assimillatsiya, separatsiya yoki marginalizatsiya strategiyalaridan qay biriga moyilligini aniqlash uchun (moslashuv darajasi 1 dan 5 ballgacha baholandi). Dj. Gilfordning “Ijtimoiy intellekt” testi: Ishtirokchilarning noverbal muloqotni tushunish va ijtimoiy vaziyatlarni bashorat qilish qobiliyatini o'lchash uchun (4 ta subtestdan iborat). Dj. Rotterning “Lokus nazorat” so'rovnomasi: Shaxsning hayotiy voqealar uchun mas'uliyatni o'ziga olish (internallik) yoki tashqi muhitga yuklash (eksternallik) darajasini aniqlash maqsadida. Rodgers va Daymondning “Ijtimoiy-psixologik moslashuv” so'rovnomasi: Moslashganlik, o'zini va boshqalarni qabul

qilish, emotsional qulaylik ko'rsatkichlarini integrativ baholash uchun. Olingan natijalar matematik-statistik tahlilning SPSS Statistics 26.0 dasturi yordamida qayta ishlendi. Tadqiqotda o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun Pirson korrelyatsiya koeffitsiyenti (r) va guruhlararo farqlarni baholash uchun Student t-kriteriysi qo'llanildi. Statistik ishonchlilik darajasi $p < 0.05$ va $p < 0.01$ miqyosida belgilandi.

Natija va muhokama

Tadqiqot davomida olingan empirik ma'lumotlar o'zbek immigrantlarining ijtimoiy-psixologik moslashuvi murakkab ichki dinamikaga ega ekanligini ko'rsatdi. Ishtirokchilarning so'rovnomalar bo'yicha natijalari matematik-statistik tahlil qilinganda quyidagi muhim qonuniyatlar aniqlandi: 1. Moslashuv strategiyalarining taqsimlanishi: J. Berri metodikasi bo'yicha o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, respondentlarning 48% qismi integratsiya strategiyasini tanlagan. Bu guruh vakillari ham milliy o'zlikni saqlab qolishga, ham yangi jamiyat normalarini o'zlashtirishga moyil. 22% respondentda separatsiya (faqat milliy muhitga yopishib olish), 18% da assimilatsiya va 12% da marginalizatsiya (har ikkala madaniyatdan uzoqlashish) holatlari kuzatildi. 2. Ijtimoiy intellekt va moslashuv korrelyatsiyasi: Dj. Gilford testi natijalariga ko'ra, ijtimoiy intellekt darajasi yuqori bo'lgan immigrantlarda ijtimoiy-psixologik moslashuv ko'rsatkichlari sezilarli darajada yuqori ekanligi isbotlandi ($r=0.54, p<0.01$). Ayniqsa, "xulq-atvor ifodasini tushunish" subtesti bo'yicha yuqori ball to'plagan respondentlar yangi muhitdagi nizoli vaziyatlarni 35% kamroq boshdan kechirganliklarini qayd etishgan. Lokus nazoratning roli: internallik (ichki nazorat) darajasi yuqori bo'lgan shaxslarda moslashuv jarayoni "eksternal" (tashqi omillarga bog'lanib qolgan) shaxslarga qaraganda 1.5 barobar tezroq kechishi aniqlandi. Internallar o'z muvaffaqiyatlarini shaxsiy harakatlari bilan bog'laganliklari sababli, "madaniy shok" holatidan chiqish davri o'rtacha 3-4 oyni tashkil etdi (eksternallarda bu ko'rsatkich 8-10 oy). Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek immigrantlari uchun moslashuvning eng katta psixologik to'sig'i - bu kognitiv dissonansdir. Respondentlarning 65% qismi dastlabki bosqichda o'zbekona jamoaviylik (kollektivizm) qadriyatlarini bilan mezbon mamlakatdagi individualistik talablar o'rtasidagi tafovut tufayli emotsional diskomfortni his qilgan. Biroq, ijtimoiy intellekt bu dissonansni yumshatuvchi "buffer" vazifasini o'taydi. Ya'ni, shaxs vaziyatni to'g'ri tahlil qila olsa va noverbal belgilarni (imo-ishora, madaniy kontekst) anglasa, unda o'ziga bo'lgan ishonch ortadi. Integratsiya strategiyasining ustunligi (48%) o'zbek immigrantlarining moslashuvchanlik salohiyati yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa va tavsiyalar

O'zbek immigrantlarining ijtimoiy-psixologik moslashuviga ta'sir etuvchi psixologik omillarni o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagi umumiy xulosalarni chiqarish imkonini berdi: Moslashuvning strategik yo'nalishi: Tadqiqot ishtirokchilarining deyarli yarmi (48%) integratsiya strategiyasini tanlagani o'zbek immigrantlarida o'z milliy-madaniy qadriyatlarini saqlagan holda, yangi jamiyat talablariga moslashish salohiyati yuqori ekanligini ko'rsatadi. Bu esa ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi eng optimal yo'l hisoblanadi.

Ijtimoiy intellektning hal qiluvchi roli: Shaxsning ijtimoiy intellekt darajasi va uning moslashuvchanligi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri ijobiy korrelyatsiya ($r=0.54$) mavjudligi isbotlandi. Vaziyatlarni to'g'ri bashorat qila olish va noverbal signallarni tushunish immigrantga “madaniy shok” bosqichidan kamroq talofatlar bilan o'tish imkonini beradi. Lokus nazorat va mas'uliyat: Internallik darajasi yuqori bo'lgan shaxslar tashqi muhitdagi qiyinchiliklarni yengib o'tishda ko'proq chidamlilik ko'rsatadilar. O'z hayoti uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish xususiyati moslashuv vaqtini o'rtacha 2 barobargacha qisqartirishi aniqlandi. Kognitiv va emotsional to'siqlar: Moslashuv jarayonidagi asosiy qiyinchiliklar kollektivistik qadriyatlar va individualistik muhit o'rtasidagi nomuvofiqlik (kognitiv dissonans) bilan bog'liq bo'lib, bu holat immigrantdan yuqori darajadagi psixologik moslashuvchanlikni talab etadi.

Tadqiqot natijalariga tayangan holda quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: Psixologik maslahat markazlarida immigrantlar uchun muloqot kompetentligini va emotsional intellektni oshirishga qaratilgan kognitiv-bixevioral metodlarni qo'llash tavsiya etiladi. Adaptatsion markazlar faoliyatini takomillashtirish: Xorijiy davlatlardagi o'zbek diasporalari qoshida psixologik qo'llab-quvvatlash xizmatlarini tashkil etish, ayniqsa migratsiyaning dastlabki 6 oyi davomida migrantlarga emotsional ko'mak berish lozim. Lokus nazoratni shakllantirish: Migrantlarda o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish va muvaffaqiyatga motivatsiyasini kuchaytirish bo'yicha individual psixokorreksiya ishlarini olib borish. Kelgusida migratsiyada oilaviy munosabatlar va yosh krizislarining moslashuvga ta'sirini yanada chuqurroq o'rganish ijtimoiy psixologiya sohasi uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduraxmonov, Q. X. (2022). “Inson taraqqiyoti psixologiyasi: Migratsiya va mehnat resurslari tahlili”. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
2. Berry, J. W., & Hou, F. (2021). Immigrant Acculturation and Wellbeing Across Generations. “International Journal of Intercultural Relations”, 84, 153-164.
3. Gritsenko, V. V., & Reznik, A. D. (2023). “Sotsialno-psixologicheskaya adaptatsiya migrantov v usloviyax globalnix vizovov”. Moskva: Izdatelstvo Instituta psixologii RAN.
4. G'oziyev, E. G'. (2021). “Shaxs psixologiyasi va uning ijtimoiy moslashuv muammolari”. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Lebedeva, N. M., & Tatarko, A. N. (2020). “Metodi etno-psixologicheskogo issledovaniya: prakticheskoe posobie”. Moskva: Vysshaya shkola ekonomiki.
6. Muxammedova, D. G. (2022). “Etnopsixologiya: o'quv qo'llanma”. Toshkent: Universitet. (O'zbek immigrantlarining qadriyatlar tizimi tahlili bo'yicha).

